

Két forrásközlés a Kolozsvári Állami Levéltárból

Two valuable archival sources from the National Archives of Cluj County

Oláh-Gál Róbert

ogrogr@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Two letters from Baron József Eötvös to Baron Ferenc Kemény in Transylvania. The large decrease of Hungarians mainly in the region of the Western Carpathian valleys and the Transylvanian Plain required a total reconsideration of the school system, same as now days.

The budget of the Reformed Boarding-School in Targu Mures in 1856. Some of this information was not mentioned in Joseph Koncz's famous work - The history of Evangelical-Reformed Boarding-School in Targu Mures. For example the Boarding-School in Targu Mures was always helped with 2000-3000 s forints per year by the "Bethlen Gábor" Reformed Boarding-School from Aiud

Kulcsszavak: Báró Eötvös József, Marosvásárhelyi Református Kollégium, Erdély

Keywords: Baron József Eötvös, Reformed Boarding-School in Targu Mures, Transylvania

1. *Báró Eötvös József két levele Erdélybe, báró Kemény Ferencnek.* A magyarok nagyméretű fogyása - főként a Nyugati Kárpátok völgyeiben és a mezőségen - az iskolai rendszer teljes átgondolását tette szükségessé, akárcsak manapság. A két levelet az teszi aktuálissá, hogy a napokban jelent meg: EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés.* A kötet anyagát Fábián Ernő válogatta, Schlett István bevezetőjével, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. (Téka sorozat).

2. *A Marosvásárhelyi Református Kollégium költségvetése 1856-ban.* E dokumentumban olyan dolgok találhatóak, amelyek Koncz József híres művében (*A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*) sincsenek meg. Például, hogy a marosvásárhelyi kollégiumot mindig a nagyenyedinek kellett évi 2000-3000 rénes forinttal kisegítenie!¹

A román levéltárakban minden okirat mellett van egy használati lap (=foaie de folosire), ezen fel kell tüntetni a dokumentumot kutatók nevét. Természetesen ez csak azóta történik,

¹ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* Marosvásárhely, 1896. Ev. Ref. Kollégium, 774 p. (Új kiad.: Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története, 1557–1895.* Szerk., átdolg., mutató: Dóczy Örs, Vida Erika. Ford., jegyz.: Dóczy Örs. 2. átdolg., szerk., bőv. kiad. Marosvásárhely, 2006. Mentor. IX, 814 p., 1 mell.)

amióta a dokumentum kutatható és az Állami Levéltárba került, tehát 1945 előtt mások olvashatták, így például Kelemen Lajos. Biztosan tehát azt állíthatom, hogy az általam most közétett leveleket az utóbbi ötven évben nem olvasták.

A két közleményben közös az, hogy mind a kettő címzettje báró Kemény Ferenc. Sajnos az is közös vonás, hogy a kéziratokban felvetett problémák a mai napig sem oldódtak meg.

Az első közleményben, levelében báró Eötvös József aggódik az erdélyi magyar oktatásért. Erdélyben már akkor többségben voltak a románok, főleg a Nyugati Érchegységben, a Mócvidéken. Alig 10–15 éve, hogy megkezdtek a szakoktatás bevezetését, amelynek a lényege, hogy szaktantárgyat csak az erre képesített oktatók taníthatnak. Ezt először az első 1848-as kormány kezdeményezte, és éppen az Eötvös József által vezetett Nevelésügyi Minisztérium. Az 1848-as Első Felelős Kormány tagjai:

Batthyány Lajos	elnök
Szemere Bertalan	belügyek
Kossuth Lajos	országos pénzügy
Deák Ferenc	igazságszolgáltatás és kegyelem
Mészáros Lázár	honvédelem
Klauzál Gábor	földművelés, ipar és kereskedelem
Széchenyi István	közmunka és közlekedésügy
Eötvös József	nevelés
Esterházy Pál	a Felsőház személye körüli miniszter.

Miután báró Eötvös József lemondott, és a Nevelésügyi Minisztériumot átnevezték Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummá, a nagyenyedi matematikaprofesszor id.Szász Károly, mint államtitkár vezette a minisztériumot, 1849. május 2-ig. Szász Károly nyakába szakadt az oktatásügy reformja, ami azt jelentette, hogy kivették az egyházak kezéből a kizárólagos jogot a tanárok kinevezését illetően. Addig ugyanis egy jól képzett pap elvileg mindent taníthatott: matematikát, fizikát, német nyelvet, kémiát, irodalmat, és így tovább. Természetesen az összes egyházi vezető tiltakozott e határozat ellen. A legerélyesebben a Róma Katolikus Püspöki Kar tiltakozott, de nagyon rossz néven vette a szász evangélikus egyház is, és a szász Universitas is, akik szintén úgy tekintettek a 48-as kormányra, mint ellenségre, amely az évszázados autonómiájukat akarta szétverni.

Végül csak az idő és a haladás oldotta meg ezt a problémát. A kor fejlődése természetessé tette, hogy - főleg középiskolákban - már nem lehetett reáltantárgyakat tanítani szakirányú végzettség nélkül. Ez a folyamat nem ment zökkenőmentesen, az egyházi vezetők állandóan tiltakoztak, ha a minisztérium fentről beleszólt az ő hatáskörüknek tartott oktatási szerkezetbe. A közleménynek az ad aktualitást, hogy Romániában, és így Erdélyben is, 1948-ban államosították az iskolákat, az 1989-es változások után pedig nagyon nehezen megy az egyházaknak az iskolák visszaszerzése, és az oktatás átszervezése. Lásd Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium ügyét, vagy Marosvásárhelyen a Bolyai Farkas Líceum problémáit.

Ide illeszkedik a második forrásközlemény is. Ugyanis, az ősi marosvásárhelyi református kollégium állandó anyagi gondokkal küszködött. Marosvásárhelyen a református oktatás 1557-ben létesült egy úgynevezett „Schola Particala”-val. Majd, miután Sárospatakról, Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc 1671. október 20-án elüldözték a református kollégiumot, az sok bujdosó és vándorló év után, 1718-ban egyesült a marosvásárhelyi Schola Particulával. Így létrejött a marosvásárhelyi református kollégium. Ezt az intézményt 1948-ban államosították. 1956-ban felvette a Bolyai Farkas Líceum nevet, és 2000-ben, a restitúciós törvény nyomán, az épületet visszaadták a református egyháznak. Az anyagi gondok majd

háromszáz éve folyamatosan kínozzák ezt az intézményt. Amikor 1718-ban létrejött a marosvásárhelyi református kollégium, akkor sem rendeltek hozzá olyan anyagi háttérrel, mint amelyet például a nagyenyedi református kollégiumnak. Az ugyanis elegendő erdő, szőlő, szántó birtokot kapott a fenntartásához. Ez a magyarázata annak, hogy a marosvásárhelyi kollégium állandó pénztelenséggel küszködött, és például a marosvásárhelyi professzorok fizetése is évi 100 rénes forinttal volt kevesebb, mint a nagyenyedi professzoroké.

Marosvásárhelyen ma is nagy nehézségekkel küszködik a Bolyai Farkas Líceum, illetve a visszaállított Református Kollégium. Nincs pénzünk a renoválásra, és a fejlesztésre. A helyzet sokban hasonlít a kétszáz évvel ezelőtti állapotokhoz.

Eötvös József két levele magyargyerőmonostori Kemény Ferencnek

Az első levelet Eötvös József titkára írhatta, csak az aláírás Eötvös kezeírása, a második levél, már Eötvös József kézírása

„Igen tisztelt Barátom!

Amily melegen köszönöm levelemre küldött gyors válaszodat, s a nagyságos Nagy Péter püspök úrrali ügyben való fáradozásodat, oly nagyon sajnálom, hogy azon közvetítő ajánlatodat, mely szerint a statisztikai adatokat a püspök szolgáltatassa ki a tanfelügyelőknek, több okokból lehetetlen elfogadnom. Már annál fogva sem fogadhatnám el, mert akkor ugyanez eljárást követelhetné a maga részére mindegyik felekezet, és mindegyik püspökség (míg most Nagy Péter úron kívül senki sem kívánja) s' az egyenjogúságnál fogva nem intézkedhetem másként egyik egyház iránt, mint a másik iránt. Továbbá e mód gyakorlatilag sem volna sokkal kivihetőbb, mint a püspök úr által kívánt eljárás, a kettő között csak az a különbség, hogy még a püspök úr kívánsága szerint a központi kormányznál kellene egy pár száz embernek foglalkozni az adatoknak a községekhez szétszétadásánál, addig ez újabb módzat szerint 81 tankerületben kellene ugyan e munkára legkevesebb 300 embert alkalmazni (a mi iránt előbb új törvényjavaslatot kellene 'a törvényhozás elé beadni) mert hogy a különböző felekezetű püspökökről érkező adatokat minden egyes községbe vissza kellene küldeni, az kétséget nem szenved, mihelyt figyelembe veszed azt, hogy itt a főczél nem felekezeti iskolai viszonyainak, hanem minden egyes község tanköteles gyermekeinek és iskolai viszonyainak a megismerése, a mihez az adatokat okvetlen a helyszínen való combinatio által lehet összeállítani. A felekezetek itt főleg csak azért jönnek tekintetbe, mert az ő iskoláikban is a község gyermekei oktattatnak. Végül ez által elismerném, hogy intézkedésemmel valóban sérthetném az autonómiát, holott ezt nem csak el nem fogadhatom, ha nem épen képtelenségnek tartom. Bámulva olvasom leveledből püspök úr azon kifogását, hogy „a Kormány csak törvényes orgánumai által gyakorolhatja a főfelügyeletet. Ha püspök úr, az ő általa is megszavazott törvényben rendelt tanfelügyelőket nem tekintti törvényes orgánumokul.

A minap arra is hivatkozott püspök úr, hogy az B68 XXXVIII. törvénycikk a felekezeti iskolák felett csak főügyeletet ad a kormánynak, azonban nem veszi figyelembe, hogy ugyan azon törvény a felekezeti iskolákat vizsgálhatja a tanfelügyelőkkel.

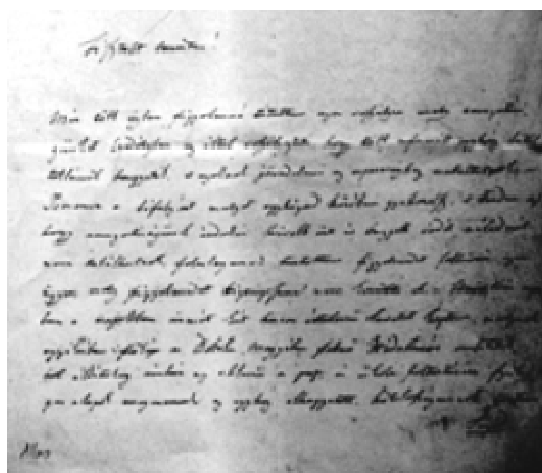
Nekem feltétlenül kívánnom, követelnem kell az egyházi főhatóságtól, hogy az alsóbb egyházi hatóságokat haladéktalanul utasítsa, a statisztikai adatoknak kívánt kiszolgáltatására. Ha azonban az egyházi főhatóság, midőn felhívásomnak eleget tesz, egyszersmind kijelenti, hogy eljárásomban sérelmet lát, s' ért, a törvényhozásnál panaszt emel, vagy valamelyik képviselővel interpelláltat, ez ellen annyival inkább nem lenne semmi kifogásom, mert erőszakos rendszabályoktól a lehetőségig óvakodván, - az országgyűlés legközelebbi összejövetele alkalmával azonnal én magam fogom ez ügyet a képviselői házban előterjeszteni, s' a törvényhozás ítélete alá bocsájtani, ha felhívásomnak addig nem lesz elég téve. –

A nemzet fenntartása érdekében az ország minden részei között Erdélyben kellene legsürgősebben a népnevelést rendezni, s' a helyzettel tisztába jönni, senki sem mutathatja ki, hogy mi kárt tenne az egyháznak, s' autonómiának az adatok egyszerű kiszolgáltatása. De azt kimutatjuk, hogy a közoktatásnak már is roppant kárt tesz az erdélyi ref. püspök úr indokolatlan vonakodása. Minden tanfelügyelő jelentette Erdélyből, hogy utasításuk szerint első teendőjük volna a status –quo megismerése, ezt pedig Nagy Péter úr magatartása egész Erdélyre feltartóztatja, addig tehát nem tehetnek semmit. Erdély népiskola ügye legalább egy évvel hátra vették ez által. A magyar nép közművelődésének tett ily szolgálatért a nemzet közvéleménye nehezen fog köszönetet mondani.

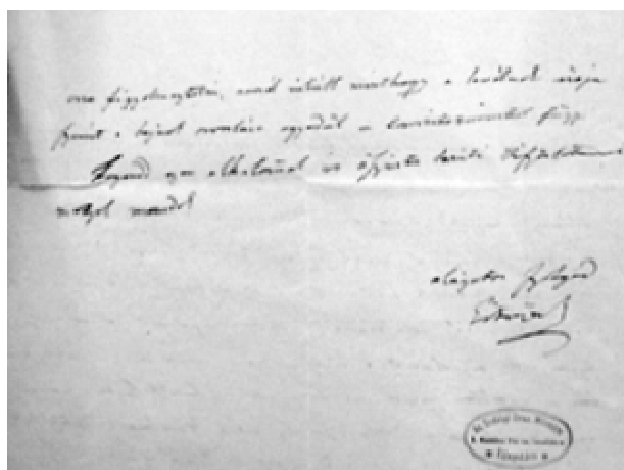
Fogadd kiváló tisztelem kifejezését.–

Budán 1869 évi Július hó 30-án.

Tisztelő barátod Eötvös József”

1. ábra Eötvös József kézirata

2. ábra Eötvös József második levele magyargyerőmonostori Kemény Ferencnek

Budán április 18-án 1870.

Tisztelt barátom!

Már több ízben figyelmessé tettem azon viszályra, mely nemzetiségünket Erdélyben az által veszélyezteti, hogy több reformált egyház kitöltetlenül hagyatik, s azoknak jövedelmei az esperességhez csatoltatnak. Ismerve a befolyást, melyet egyházad körében gyakorolsz, s tudom azt, hogy nemzetiségünk érdekei hívebb őrt és buzgóbb védőt náladnál nem találhatnak, feleslegesnek tartottam figyelmedet felhívni azon ügyre, mely figyelmedet bizonyosan nem kerülte el. Miután azonban a napokban immár két hason értelmű levelet kaptam, melynek egyikében, főképp a Doboka megyében fekvő Hídalmás említetik, hol ámbár, az eklésia a pap és iskola feltartására szükséges alapok megvannak, az egyház elhagyatott, kötelességemnek tartom Téged arra figyelmeztetni, annál inkább, minthogy a levélnek írója szerint a bajnak orvoslása egyedül a Consistoriumtól függ.

Fogadd ezen alkalommal is őszinte baráti tiszteletemet

Mellyel maradok alázatos szolgád

Eötvös”

3. ábra Az ősi református kollégium képe, a Koncz József-féle monográfiából

A' marosvásárhelyi ev. református Főiskola jövedelmének 's kiadásai kimutatása

A Marosvásárhelyi ev. Reform. Főiskola pénzalapjának évenként remélhető Jövedelmének, és évenként tenni kellett Kiadásának, az 1857-ik polgári év végéni állásuk szerint:

I. A pénzalap állása

A Főiskola kezelése alatt levő pénzalap áll:

1. A régebbi tökepenzektől, melyeknek összege vele az 1857-ik év végén (abba nem számítva az elkülönítve kezeltetett 's iskolai közczélokra nem használhat Incze [38,520 Mft 44 pénz xf) Bajnoczi (5000 Mft) Kövesdi (385 Mf 20 pénz) Biró Miklós (180 darab

² Köszönetet mondok Dr. Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi főlevéltárosnak, az MTA külső tagjának, a kiolvasásban nyújtott segítségéért.

arany) és Méés István (2000 darab arany) alapítványi tőkéket , Összesen 248137 r mf 80 pénz.

Ezen összevből kivonandók azon tőkék, melyek abba olvadottan, de úgy kezeltetnek, hogy kamatjaikat oskolai közczélokra fordítani nem lehet.

Ilyenek

A Sováradi Biró György által hagyományozott	3074 rft 46 pénz
B. Szilágyi Sámuel	1200.
Gyujtó István	4100.
Kölönte Josef	1000
G. Teleki Sámuel Cancellár	1900
Bod Benedek	6000
Gazda Josef	1000
Keszti Péter	180
Szabó Sámuel	100
Tályai Sámuel	450
Tamási András	6000
Szucsákné-féle özv. papnók s Tanárnók számára	3000
Zeyk Cozta-féle Kocsis Anna néma lány számára	1000
Tanári nyugpénzi alap	12000 Burlen (Bethlen) és Kemény Pál alap
Özv. Tanárnék nyugpénz alapja	9614 51 pénz
Gáti Gábor úr alapítványa	22500 25868 Mfr 97 pénz

Ennél a résznel a közczélokra rendelt tőkék összevege 195268 mfr 83 pénz 65085

2. Kéretegetés útján begyült tőke 1837 év végéig pengő fr. 13636 fr. 37 xr, melyhez járult még folyó év Április 1-ő napjáig 4413, mely szerzés teszen a részint állam papírokból, részint kész pénzből, részint adóssági levelekből álló segedelem pénz özves mennyisége 18051 57

Pénz özvege 83141. 33

II. Az évenként remélhető Jövedelem

A fenn írt tőkepénznek évenkénti 6% kamatja, mely teszen 4988 Rftot és 16 Xrkat ugyan, de mivel ebből 7% pénztárnoki fizetés, 5% jövelemi adó, 's így özvesen 12% vonatik le évenként, számíthatni ezen kamatért levonva az 598 Rftot és 37 Xr 12%.

Az ebházutcai telek bére	12 Rft
A termegutcai pusztá telek bére	6 Rft
A Bándi közös jószág bérének 1/3-a	15 Rft 20 Xr
A sütő ház bére	100
A királykút melletti föld bére	13 Rft 20Xr
A Thordai malom s föld bére	250
Öszvesen	390 Rft 40 Xr

Mely összegből levontatván a pénztárnok 7% fizetése és az 5% jövedelmi adó özvesen 44 Rftban s 16 Xr-okban lészen azon évnek jövedelm 352 Rft 24 Xor

8. A typografia közép szám szeréni jövedelem	400 Rft
9. Az Egyházi főtanács tanári fizetés címe alatti segély évenként	373 Rf 20Xr
10. Loci haza 4. közelebbi évi közép számítás szerént	703 Rft 40Xr
11. Fa ára fizetették a tannloktól, 3 évi kiszámítás szerént	238 Rf 20 Xr.
12. Tandíj cím alatt jött bé 4 évi ki számítás szerént	2063 Rft 10
13. Büntetésekből 4 évi ki számítás szerént	15 Rft 13 Xr.
14. Oskolai Bizonyítványokból 3 évi ki számítás szerént	28 Rf, 20Xr
15. Cameraticum Beneficium címe alatt jár	164 Rft, 35 xr.
16. A thordai Eklesiától Zalányianum Alumnium cím alatt fizetettik	6 Rtot 40 xr.
17. A Immatrucularionis Taxa cím alatt jön bé	24 Rfof
A remélhető jövedelmek özvege	8809 Rfof. 19 xr

Ezen remélhetőleg befolyandó jövedelmekre nézve azonban megjegyeztetik:

A, Hogy a kamat 6% számíttatot, holott az újabb ajándékozás útján gyűlt tőkék tetemes állam papírokból álló része csak 5% kamatot hajt, 's annyit fognak azon tőkék is hajtani, melyek úrbéri papírokkal fognak törlesztetni. Az ajándékozottaknak írt 18051 Rfo 57 xr tőkének kamatja, még nincs is folyamatban.

B, Az írt tőkék utáni kamatok évenként pontosan soha se szoktak befolyjni, 's azonban ha az illetők fizetése holdnaponként pontosan ki nem adatik, azok nem élhetnek. Tapasztalás szerént évenként alig számíthatni a currens kamat felének pontos befizetésére, és bépótlás boszantó 's költséges okozó is, – és kiváló az ajándékozótat kímélni kötelesség.

A, A tetemesebb jövedelmek p.o. Fa ára, Loci háza, Tandíj bizonytalanok és a tanulók számához képest ingadozik 's ezen kívül a tanulók ismeretes szegénysége miatt azoknak fölveretése az illető év folytatában igen ritkán sikerülhetvén pontosan kiszolgáltatni kellett fizetések alapjául nem intézethetnek kellő biztonsággal.

Mindezekből kiviláglik az, hogy a fennebb kivett 8809 Rft özvegnek 2/3-át alig tarthatni oly bizonyos alapnál, melyre építeni lehet.

III. Az évenkénti tenni kellett kiadások

1. Öt rendes Tanári állomás havonként előlegezett fizetendő évi illetősége 1666 Rft 40 xr
 2. Az öt tanár szóbeli illetőségében évenként 30 Rft
 3. Az öt tanár gabonabeli illetőségében 3 évi kiszámítás szerént 1081 Rft
 4. 4 segédtanító (900 Rft)
 5. Rectori fizetés 35
 6. Paedagogarchai és Gymn Directori fizetés 15
 7. Seniori fizetés gabonabeli illetőségével együtt 60
 8. Contrascibai fizetés 60
 9. Könyvtárnoki fizetés gabonabeli illetőségével együtt 60
 10. Orgonistai fizetés 6
 11. Két osztályt tanító (300 Rft), 4. Osztálytanító (200) 3. Elemi iskola tanító (150) 1350
 12. Elemi iskolatanítók pótpénze 80
 13. Énektanító fizetése 6
 14. Harmoniae praeses fizetése 6
 15. Kéményseprő fizetése 24
 16. Árnyékszék takarítás az Oskolában és tanári lakoknál 100
 17. A nagyteremi Mesternek régi alapítvány alapján 1
 18. A lukafalvi legatusoknak régi végrendelet alapján 9
- Összesen 6892

19. Császári földadóban 75 Rftot 32
 20. Tűzkármentesítésre a tanári lakok után m.e 8
 21. Természettanai és Vegytani eszközökre és szerekre
 22. Budapesti Szemle, Nemzeti Múzeum, Gymn Zeitung, Reichegest Blatt 30
 23. Könyvtár gyarapítására 40
 24. Typographia gyarapítására 150
 25. Oskolai és tanári épület Conservatiójára meszelésével s renoválására, kivált a tanári telkek mellék épületei s az oskolai lakszobák padozatai elavultak lévén 1000
 26. Fizetési pótlék 4 tanárnak 100 G. Directionak (200)
 27. Husz öl tűzifa (per 12 Rdt) 240
- Kiadások összege 9435 Rft 52 Xr

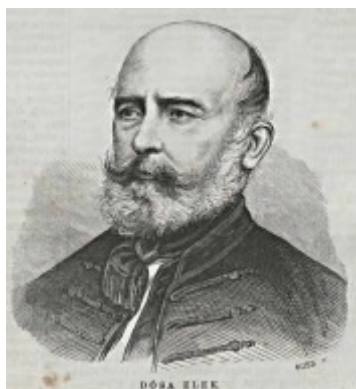
Ezek szerint a remélhetőleg befolyandó jövedelmek összege által nem lévén fedezve a kiadások mennyisége, kétségtelenné leszen azon tény valósága, hogy a marosvásárhelyi főiskola a' nagy enyedi főiskola 2000 Rft évenkénti segélye nélkül fenn nem állhatott volna a következő adatokból

Hogy a régibb tőkék 1853 végébeli 196021 mft 42 pénz összege, csak is a' közelebbi évek alatt emelkedett 248137 v mft 80 pénz öszvegre, s szaporodott ennél fogva 52116 v Mforinokkal, részint másként felnem szedhetek hátrálék kamatok tőkésítésével, részint magtagadott Dézmák megváltásával, miből kiviláglik, hogy a régebbi tőkék kijelet kamatainál m.e. 1092 Rfottal folyt bé kevesebb, és

Hogy a fennírt jövedelmi összegbeli beszámított az ajándékozás útján mai napig gyűlt 18031 57 xr tőkénél 1083 rft 6% ezen kamatai is, melyből eddig elő semmisen folyván bé, – az is Enyedi segély – pénz által fedezettett deficitnek tekintethetik.

Írtam MVásárhelyen Ápr. 20-1858

Dósa Elek

Dósa Elek (1803-1867)³

A dokumentumok lelőhelye

Az Erdélyi Orsz. Múzeum Könyvtára, B. Kemény Pál családi levéltára. Jelenleg Kolozsvári Állami Levéltár, Fond familial Kemény Pál de Magyargyerőmonostor, din Merești. Nr. 379

³ Vasárnapi Újság, 47. szám, 1867 november 24.